

A szerelem arcai Závada regényeiben

Vázlat

A Závada-regények (*Jadвига párnája* 1997; *Milota* 2002; *A fényképész utókora* 2004) sikerében bizonyára nem kis része van az örök téma, a férfi-nő kapcsolat célkeresztbe állításának. A regényhősök a szerelem, erotika, szexualitás kibogozhatatlan hálójában vergődnek, és önpusztító praktikákat bevetve kétségbeesetten koldulják az áhított beteljesülést. Életüket a felfokozott és kielégítetlen szexuális vágy irányítja. Más szeretnek, másra vágnak, mint ami megadatott nekik. Szerelmi háromszögek formálódnak (Mária-Apovka-Mamovka; Ondris-Jadвига-Franci; Milota János-Roszkos Erka-Kohut Miska; Enying-Viola-Koren), melyekben a résztvevők felőrlődnek, boldogtalanok maradnak. A működésképtelenné váló párkapcsolatokból a partnerek próbálnak kitörni még annak árán is, hogy önmagukat és környezetüket a pusztulásba sodorják. Szeretet-/szerelemhiányban szenvednek, identitászavarral küszködnek, s közben valamilyen módon megpróbálják pótolni a hiányokat. Közös bennük az állandó útban levés, ami arra utal, hogy az otthon, a család, mint biztos pont, nem funkcionál. Feszültségük remélt oldásának tere nem az otthon, hanem a rajta kívül lévő világ: a tanya, a környező és távolabbi vagy külföldi városok (Apovka, Ondris, Jadвига, Gyurka bácsi, Koren, Viola). Elfojtott vágyaik és elnyomott ösztöneik eltérő módon törnek a felszínre, és más-más formában jelennek meg: Mamovka családja és szolgája fölött zsarnokoskodik. Asszonyi sérelmeiért Zelenákon vesz elégtételt. Láncra verve kínozza, s közben nimfomán vágyait éli ki; Ondris kitelepül a tanyára, az ivásban és az írásban keresi a vigaszt; Jadвига kétségbeesett boldogságkeresése búskomorságha torkollik (gyermekük is sikertelenek a szerelemben); Erka drogokkal és

itallal kábítja magát, az írást, mint idegbaj elleni módszert alkalmazza; Gyurka bácsi „dumál”, közügyekben aktivizálja magát, méheiről gondoskodik, csak ne kelljen otthon lennie; Koren ide-oda sodródik.

Az előzőek fényében nem meglepő, ha Závada szövegeiben a *vágy, erotika, élvezet*, az érzéki-érzelmi szférába tartozó, a nemi ösztön lelki és testi megnyilvánulásait kifejező fogalmak domináns pozícióba kerülnek. Átszövik a történetet, és megadják regényei (főleg az első kettő) erotikus alaphangját. Az ambivalens férfi-nő viszony a szerelmi/erotikus szimbólumok (párna, méh, méz, mák) hagyományos jelentéseinek felülírásával válik érzékletessé a szövegben.

„*A szöveg nem jelentések egymás mellett létezése, hanem átjárás, keresztülvágás, vagyis nem az értelmezés felel meg neki, hanem a robbanás, a szétterjedés-disszemináció. A szöveg pluralitása nem tartalmának többértelműségéből ered, inkább az azt összeszövő jelölők sztereografikus pluralitásából.*”¹ A barthes-i szövegelméletet követi Závada, amikor a fent említett szimbólumokhoz rendelt jelentések robbanásszerű szórásával újabb értelmek végtelen sorát generálja. A párna feminin szimbólum, mely a szövés, varrás, hímzés tipikus női tevékenység eredményeként jön létre, és női attribútumok hordozója. Kellemes érzések társulnak hozzá: puha, lágy, meleg, pihentet, megnyugtat, biztonságot nyújt, gondolatokat és vágyakat ébreszt, titkokat rejt. Jelenti az anyát, de a szeretőt is. Az egybekelés, a nász jelképe, és utal az ágyra, mint a férfi-nő egyesülésének helyszínére, az összetartozásra, egymásba fonódásra, az eggyé válásra. Jadviga párnája azonban már a nászészakán megcáfolja ezeket a hagyományos jelentéseket. Nem összeköt, hanem elválaszt, és azt sugallja, hogy a teljes egyesülés egy másik emberrel lehetetlen „*egymás párnáján csak vendégek lehetünk*” – idézi Pilinszkyt.

A párna Jadviga legféltebb családi öröksége, legkedvesebb tárgya, kelengyéjének legfontosabb darabja. Az anyát, a biztonságot, a meleget, az otthonot jelenti számára. A házasságba való belépésével a házastársi kapcsolat hőfokának és minőségének mutatója lesz. Ennek függvényében különböző helyzetekben más-más funkciót tölt be, különböző jelentéseket vesz fel, és különböző reakciókat vált ki tulajdonosából és környezetéből. A házaselemben játszott szerepe kapcsán két ellentétes pólusú jelentéssor rendelődik hozzá. Az intim szféra szeizmográfjaként jelzi tulajdonosa lelkiállapotát és szerelemre való hajlandóságát. A védekezés, elhárítás, kitérés, elhatárolódás, visszautasítás vagy az elfogadás, megnyugvás, békekötés eszközeként uralja a férfi-nő kapcsolatot. „*Édes Ondris, drága párnám*”, kedveskedik Jadviga férjének, s ezzel a mondattal elárulja, hogy nem sze-

¹ Barthes, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris, 2001, 70.

relmet vár tőle, hanem odaadó anyai-apai-testvéri szeretetet, gondoskodást, megbocsátást. Ondris a párnával Jadvigát azonosítja. Ebben az összefüggésben a párna elmozdul központi pozíciójából, leválnak róla a Jadviga által hozzá társított értékek. Megkérdőjeleződnek biztonságteremtő adottságai, megsemmisülnek énerősítő funkciói. Ondris világában Jadviga párnája éppen a biztonságfosztó körülményeket erősíti, melyek túlsúlyba kerülése a férfi személyiségének szétesését okozzák. A párna számára vetélytárs, a szerelmi beteljesülés akadálya. A felkorbácsolt, elfojtott vágyak a férfi mivoltában megalázott Ondris tudatalattijából spontánul törnek fel, pl. egy természeti jelenség, a naplemente láttán vagy emlékképekben és álmában jelennek meg. Példa erre a következő idézet: „*A lebukó Nap, mint aki ölelésre készül, bíborszínű már, s önmaga háromszorosára dagadt. Megérinti a Földet, s most öl nyílik a befúródás helyén. Tekintetemet belemélyeszttem az izzó nyiladékba, mely pirulást áraszt szét maga körül. A hatalmas nász itt, a világ legsimább síkján, egyetlen ráncocskát sem vető ágyán választ helyet ölelkezésre minden este.*”² A naplemente első olvasatban a jellegzetes alföldi természeti képet ábrázolja, de a stílusa arról árulkodik, hogy másról is szól. A két ellentétes pólusú univerzum, a Föld és a Nap egyesülése, a megújulás lehetőségét hordozza magában. A feminin és maszkulin princípiumok érintkezése mentén keletkező „izzó nyiladék” az új élet születésének misztikumát jeleníti meg. Ondris gondolatait és tetteit libidója vezérli, ennél fogva a naplementében is szexuális tartalmat lát. Ezt a jelentést sugallja a szöveg is a férfi és női genitáliákra és az aktusra történő utalással: a Nap háromszorosára *dagadt*, kész a megtermékenyítésre. A Föld *öle* engedelmesen megnyílik, hogy befogadja a Napot. A sima horizont-ágyon ölelkező ősi szimbólumok a szemlélő eszébe juttatják a párnát, mellyel/melyen ő is, a természet ősi rendje szerint, minden este szeretne egyesülni. A teremtés erotikus töltetű metaforája átvihető a jelentésteremtésre is. Az „izzó nyiladékot”, rést az ellentétes erők ütközésének és szétválásának játéka hozza létre. Barthes a folytonosság hiányában, az „eltűnés-előtűnés” játékában látja a textuális öröm forrását: „*A két perem közti szakadék, a gyönyörben támadt rés, a nyelvi térben keletkezik*”³, mely a nyelv újrafelosztásával felkínálja az olvasónak a szöveg örömét. Az olvasás örömét, izgalmát, a szöveg erotikáját a törés mentén keletkezett kétértelműség váltja ki és tartja fenn. Ennek értelmében a Föld és Nap nászát szövegalkotási aktusként is értelmezhetjük, melyben a Föld, mint női princípium a passzivitás, nyitottság, befogadókészség jelölője. Ezek a vonások rokoníthatók a művel/könyvvel, melyet az olvasó/interpretátor olvas

² Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető, 1997, 49.

³ Barthes i. m. 81.

szöveggé azzal, hogy gondolataival megtermékenyíti a könyvet, azaz gondolatban továbbírja⁴, új jelentéseket hoz létre. A Nap, mint férfi princípium, az aktivitást képviseli. Ebben az összefüggésben az olvasót jelöli. Az őseredeti pár ölekezése szövegek egymást megtermékenyítő mozgását is jelenti. Ezt a jelentést támasztja alá Jadviga attribútuma a párna, és Ondris attribútuma, a napló összefonódása is. Mindkettő szöveg: a textus eredetileg szövetet jelent. A párna anyaga szövetből van, a szöveget szövegszövetnek nevezzük. Závada regényszövege már a címben rámutat magára: a posztmodern szöveg születéséről is szól.

Závada számára a hagyomány, a dél-alföldi szlovák, pontosabban a tótkomlói szellemi örökség a kiindulópont. Ez az egyik szólám, a történetmesélés. A másik szólám az irodalomelméleti vonulat. A történet különböző elemei, motívumai irodalomelméleti jelentéssel is bírnak. A cselekmény (főleg a *Milota* esetében, a *Jadviga párnájában* kevésbé direkt) szinte csak ürügy, hogy az író kipróbálja a posztmodern szövegalkotási technikákat. Tudatosan úgy szervezi a storyt, hogy becsempészhesse a szövegbe a ma aktuális irodalomelméleti terminológiát: pl. újraolvas, újraír, kipótol, eltörlődik, töröl stb. Ezeknek a szavaknak a szövegben érvényes az alapjelentésük, ugyanakkor az irodalomelméletre is vonatkoznak. A két szólám egymásba oltódik, és az asszociációk végtelen sorát generálja. A kétértelműségre még rá is játszik az író, amikor élve a kétnyelvűség nyújtotta nyelvjáték lehetőségével, szlovák szavakba rejti az adott irodalomelméleti fogalmat vagy a ráutaló szót. A legérzékletesebb példa erre a *Milota* regénycím, mely egyben a férfi főszereplők vezetéknéve, valamint a női főszereplő, *Roszkos Erka* vezeté- és keresztnéve. A *Milota* vezetéknév a *milý* (kedves, szívélyes) melléknévből képzett főnév, mely utal a *milovat'*, *milovat' sa* (szerelemmel szeretni; gyermeki/testvéri szeretettel szeretni; szerelmeskedni, szeretkezni), *milovaný/á* (szerelemmel vagy szeretettel szeretett lény), *milenec/milenka* (szerető) érzelmet, cselekményt és szubjektumot kifejező tartalmakra. A *milovat'* eleve kétértelmű, jelentését csak a szöveggörnyezet pontosítja. *Erka* (az Erzsébet alföldi szlovák becéző formája) nevének első szótagja az erősz-t (szerelem, érzéki vágyakozás) konnotálja, a *Roszkos* (rozkoš) pedig szó szerint a *gyönyört*, *kéjt* jelenti. A *Miloták* hozzárendelése *Roszkos Erkához* azt példázza, hogy nem léteznek egyértelmű, biztos, folytonos, törésmentes érzelmek, mint ahogy nem létezik koherens szubjektum sem. Az ellentétes érzések átszövik egymást, egymásba fonódnak, keverednek, kiegészítik egymást, egyszer egyik, másor másik kerül átmenetileg győztes pozícióba. A *Milota* regénycím három férfi *Erkához* fűződő érzéseire utal. *Milota* Gyurka bácsi szimpátián alapuló mentori szeretetét azonban keresztülmetszi az apaság esélyének megleg-

⁴ Barthes az irodalmi szövegek két típusát különbözteti meg: az olvasható és az írható szöveget. Bővebben: Barthes i. m. 67-73.

begtetése; Milota János a kihunyó, Kohut Miska (aki szintén Milota, csak nem tud róla) az egoista szerelem hordozója. Erka mindkét szerelme esetében felmerül a vérfertőző kapcsolat lehetősége (Jadvigánál is felmerül a kérdés, ki az apa?, ebből adódóan a vérfertőzés lehetősége is), amennyiben mindhármuknak Gyurka bácsi az apja. A *Milota*, *Roszkos*, *Erka* többjelentésű szavak alkalmazásával a szöveg rámutat önmagára és jelzi, hogy a *szerelmem, vágy, gyönyör, kéj*⁵ epikai motívumokkal nemcsak azt mondja, amit első pillanatban kiolvasunk belőle. A férfi-nő szerelmi kapcsolatát úgy is értelmezhetjük, mint az író-szöveg, szöveg-olvasó, szöveg-szöveg viszonyát, mely hasonlóan a szexuális aktushoz, lehet termékeny vagy meddő. Milota Gyurka bácsi és Mucika ifjúkori titkos kapcsolatából gyermek született. A beteljesedés eredménye az új élet, a fiú (Kohut Miska), vagyis a mű és olvasója teremtő aktusának gyümölcse a szöveg. Az egykori ifjú a méhek fajzását és anatómiai felépítését rigmusba szedő bájjos, archaikus, kétértelmű versikéikkel csábította el a lányt: „*Vagyon a többi közt egy jeles méhecske, amely mindeniknél nem kissel szebbecke/Szép ennek dereka, szép teste állása, szép karcsú hátának setét sárgulása.*”⁶ Mucikát megszólította a különös szöveg, elkezdett vágyani rá. A valószínűleg XVII. századból származó idézet beemelése a XXI. századi regényszövegbe, kettejük egymásbaírása az olvasóban is vágyat kelt a továbbírásra. Milota János és Roszkos Erka kapcsolata viszont meddő. Terméketlenek Erka öncélú, örömszerző kísérletei, melyekkel a férfi hiányát akarja pótolni. A meddő kísérletet az „ál-méhanya” szimbolizálja. Ezek a próbálkozások a szövegteremtés gyötrelmeire is utalnak. A regényben a „méhkirálynő” Bartolák Irén, Erka vetélytársa a szerelemben, aki gyermeket szül Milotának.

Az írás gyönyöre és kínjai a posztmodern megosztott énjének belső ellentmondásait tükrözi. A Milota kettős tudatú narrátorának a méhekhez/íráshoz való ambivalens viszonyát az egyik én pozitív, a másik én negatív élményeinek ütköztetése tükrözi. Az egyik én (Gyurka bácsi) szeretettel gondolja méheit/írásait, szorgalmasan gyűjti az irodalmi inspirációkat, szociológiai adatokat. A másik én (Erka) fél a méhektől/írástól, szenved az előd írók nagyságától. Kudarcok, traumák gyötrik, a sikertelenség réme kísérti. Az ellentétes érzelmek végül kiegyenlítődnek, amikor Erkát a virágzó mákföld „bódító illata” „kijózanítja” kábítószeres révületéből, és a ráomló „szíromabroszban” felismeri, majd kimondja a szót: *mákvirág*. Ez a momentum a jelentésadás mozzanatát fejezi ki, mely a szöveg létrehozásának képességéből fakadó gyönyör érzését jelenti.

⁵ Barthes az olvasással kapcsolatban bevezeti a vágy fogalmát. Az olvasás folyamatával hozza kapcsolatba az élvezetet, erotikát, gyönyört. Barthes i. m. 75-110.

⁶ Závada Pál: *Milota*. Magvető, 2002, 301.

IRODALOM

Barthes, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris, 2001

Szimbólumtár. Szerk. Pál József és Újvári Edit. Balassi, 2001

Závada Pál: *Jadвига párnája*. Magvető, 1997

Závada Pál: *Milota*. Magvető, 2002

Závada Pál: *A fényképész utókora*. Magvető, 2004

